

SALVADOR RODRIGUEZ I MARTINEZ

UNES NOTES SOBRE QUATRE XAROPS

IV Congrés d'Història de la Medicina Catalana
Poblet 7-9 de juny de 1985
Actes, Volum II

D'un temps ençà ha reviscolat entre els nostres conciutadans l'interès per la Fitofarmàcia; és per això que hem pensat que pot ser d'alguna utilitat recordar-ne uns xarops vegetals d'ús ben generalitzat antany.

Al voltant dels nostres treballs sobre l'Apotecaria de l'Hospital General de València vam descobrir, farà uns dos anys, al si del llibre intitulat "Botica 1856-57-58" (1), i més concretament a la pàgina número 29 que hi és encapçalada per l'epígraf: "Enero de 1856 Nitro Purificado", una quartilla manuscrita doblada pel mig on consten d'una manera anònima les fórmules dels quatre xarops objecte del present treball; per llurs característiques físiques i el lloc on és, deu de tractar-se d'una anotació casolana per a l'ús quotidià de l'apotecari, o algun ajudant, i que probablement va restar oblidada dins del llibre; això ens fa pensar que els xarops anotats hi eren utilitzats habitualment a mitjans del segle XIX a l'Hospital. Hem jutjat que aquesta és l'ocasió oportuna de fer pública la transcripció de l'original i els comentaris que vos oferim a l'encop que llur existència.

Diu així:

Jarave (sic) Altea
Raiz de malvavisco 18 libras
Flor amapolas y Malva aa .. 5 libras

agase (sic) cocimiento

Para las dos calderas grandes con ----- partido en partes iguales el cocimiento que estara bien reposado desde el dia anterior.

Jarave (sic) Opio ó Meconio
Opio (ilegible) drama
Agua 1 libra

Se pone por ocho dias en remojo haba (sic) que despida todo el amargor, y este líquido se filtra A.S.H.

Cuando se hace con estrato (sic), un estrúpulo por libra.

Jarave (sic) de Ipecacuna (sic)
Raiz de Hípecacuana (sic) quebrantada, 9 onzas

hagase cocimiento y añádase azúcar suficiente para obtener 8 libras de Jarabe y con extrato (sic) huna (sic) onza de estrato (sic) de Hípecacuana (sic) para 12 libras (2) de jarave (sic)

Jarave (sic) Adormideras.
Estrato (sic) de adormideras 1 dracma
Jarave (sic) simple 1 libra
Agua 1 dracma

La lectura d'aquestes formulacions ens planteja una primera qüestió. L'altea, la malva, el cascall i la rosella són plantes autòctones i per tant de bell antuvi eren emprades, tant a la Medicina oficial com a la popular, però la ipecacuana és una planta americana i per tant la seva implantació a la Medicina nostrada no té la mateixa tradició. És per això que en l'estudi anem a tractar-los dividits en dos grups. Primer parlarem del xarop d'ipecacuana i després dels restants.

La ipecacuana és originària del Brasil, la seva arrel gaudeix de virtuts medicinals, aquestes van ser divulgades per Europa a l'últim terç del segle XVII (3), era doncs una planta que no en tenia arrelament al nostre món. Malgrat tot, al segle XIX ja hi era una droga que gaudia de prestigi, tractadistes com Andreu Piquer la recomanaven a les seves obres com a vomitiu (4) i al mateix Hospital ja hi tenim constància documental de que llurs pols eren emprats a 1746.

A mitjans del segle XIX la ipecacuana s'utilitzava com a emètic, en alguns cassos de disenteria, i com a expectorant. Hi havia una gran varietat de preparats galènics i medicaments d'ella: estretsaquós i alcohòlic, pòlvores, tintures alcohòlica i anisada, xarop de Désessart, vi, etc.

Pel que fa al xarop d'ipecacuana hi havia diversos mètodes d'elaboració: per maceració, per llixiviació i el que hi donava el Còdex, que és l'utilitzat a l'Hospital General de València. Oferim dues formulacions més d'aquest xarop. Una anterior a la data, que convencionalment atribulm a les fórmules matèria d'aquest treball (meitat del segle XIX), hi és (5):

Ipecacuana en pols semi-fins 8 unces.
Xarops simple18 lliures

L'altra, és del darrer terç del segle (6):

Extret alcohòlic d'ipecacuana ... 10
Aigua pura 45
Xarops simple 990

Aquesta formulació a partir de l'extret era la més recomanada per raons tècniques (7), sent Robinet el precursor d'aquesta formulació.

Aquest xarop conserva llur vigència en la formulació magistral (9), i és emprat com a emètic, expectorant (10) i smultàniament amb la tetraciclina en la teràpia de la disenteria amèbica aguda (11).

El segon grup hi és format pels xarops d'altea, d'opi i de cascalls, hem format amb ells un grup a banda en atenció a que els seus components pertanyen a la flora autòctona, i pel tant són molt populars.

Els simples emprats en la formulació hi són: l'arrel d'altea, les flors de malva i rosella, l'opi i l'extret de cascalls.

A excepció de l'opi, tots els altres integrants pertanyen a la nostra cultura entesa en el sentit més ampli. Tant és així que el cascall és conegut també com a pintacoques pel seu ús a la confiteria, i per herba dormidora pel seu efecte hipnòtic. Com a exemples de llur popularitat citarem tres ussos, per cadascun dels Països Catalans. "Fa una cinquantena d'anys que no hi havia hort ni hortet de Catalunya on no hi hagués plantades unes mates de cascalls, com a ornament,... Era una tradició mediterrània, com el xiprer o la palmera" (12); al País Valencià, amb les fulles de rosella bullides i fregides amb alls es feien empanades (13), i "la planta joveneta,... es menja crua com a enclam" (14) a les Illes Balears. L'altea o malví no tan sols té un nom d'origen grec, sinó que Dioscòrides ja feia esment de llurs propietats mèdiques, així com

de la malva a la que atribueix diferents virtuts.

Aquests exemples hauran estat suficients per a recordar-nos les característiques d'ús popular i científic, alhora que natives, que hi volíem destacar.

Pel que fa als xarops d'opi i de cascall i com a antecedents dels que estudiem, recordarem que a la farmacopea valenciana ja hi eren, amb la formulació que tot seguit anem a transcriure (15):

DE SYRUPO PAPA-/VERIS.

R. Caputum papaveris nigri, ----	aña. 9 drachmae
Caputum papaveris albi, ----	
Aquae pluvialis -----	4 libras

Decoquantur prius contusa, vique dum/ redeat aqua ad libram unam, & semissem/ Sacchari ----- 2 libras

Fiat Syrupus.

També Palacios ens dóna les fórmules i preparacions dels xarops de Meconi (16) i del de "Papaver simplex" (17).

Caldria recordar ara i aquí, que malgrat ser el cascall una planta del nostre "habitat", l'opi no hi és una droga utilitzada a la nostra medicina popular, en canvi ho és el cascall, en infusions, tant com a calmant nerviós (18), com per a mals de queixal o inflamacions bucals i de gola (19).

A l'època de l'escrit que hi presentem, l'opi hi era la droga més investigada; a partir dels anàlisis de Seguin, Desrones, Sertuerner, Robiquet, Pelletier i Couerbe li era atribuïda la composició següent: morfina, codeïna, narcotina, tebaïna, narceïna, àcid meconic, meconina, basorina, un àcid bru extractiu, resina, goma, goma elàstica, oli gras, "lleyós" (20), un principi infest volàtil i albúmina vegetal. Ensenms amb s'hi estudiava la diferent concentració en morfina que contenien els opis comercials, fruit de les falsificacions i de les diferents varietats de cascalls, àdhuc arribar al conveni, auspicat per Aubergier, d'un extret denominat Affium o opi indígena, que era aquell que hi contenia un 10% de morfina (21).

S'utilitzaven una gran varietat de preparats i medicaments, farem menció d'alguns, com l'extret de cascalls, l'hidrolat de cascalls, tintura, pols i vi d'opi, làudanum de Rousseau, làudanum de Sydenham, loció narcòtica opiada, elixir paregònic, xarop de diacodi, etc.

El xarop d'opi hi tenia variants, com el xarop d'opi succinat o el d'affium indígena dels cascalls púrpura (22), de les dues formulacions que consten al document, la més recomanada era la segona, és a dir, a partir de l'extret. Procedent del Codex és aquesta (23):

Extret d'opi	32 grans
Aigua	1 unça
Xarops simple	1 lliura

Que hi és molt consemblant amb la donada per Pouchardat (24): "Extret d'opi, 2 gr(40 g.); aigua, 8 gr.(2 dr.16g.); xarop simple, 900gr. (34 unces 3 dr.) F.s.a."

El Dr. Casaña ens diu que "el xarop d'extret d'opi de la F.E., o xarop de meconi, conté doble proporció d'extret que l'anterior, puix per cada unça de xarop simple demana la fórmula dos grans d'extret aquós d'opi" (25). Utilitzant les equivalències, donades pel mateix autor, hi observem que la fórmula emprada a l'Hospital no era la de la F.E.,

caldría aprofundir la recerca i saber per quines raons hi era aquest fet.

Pot ser que de totes les drogues emprades als xarops que comentem en siga l'altea o malví la més tradicional, el seu ús s'enfonsa en la nostra història i forma part de la nostra cultura, tanmateix és emprada primerament a la medicina empírica i a la tradicional de calre popular.

A la medicina popular les seves aplicacions hi són molt variades, evidentment hi és emprada a les afeccions de les vies respiratòries en decuits, així "una tisana escalent per a suar i aminorar molèsties pot ser: fulles de repalassa, malvavís, eucaliptus, genciana i líquen" (26), però hi han d'altres com és la de calmant, afegint-la a l'aigua del bany (27), contra les hemorroides i àdhuc a la dentició dels infants (28).

De bell antuvi ja hi era utilitzat el xarop, a l'Officina Medicamentorum hi és el següent transcrit (29):

Syrupus de Mucl - Iaginibus.

R. Seminis Malvae, -----
 Seminis Altheae, añ. 1 uncia
 Seminis Cydoniorum, --

Gummi Tragacanthi. ----- 3 drachmae

Concretant-nos al xarop de l'arrel, al·ludirem a Palacios, que ens dona aquest (30):

Syrupus Altheae simplex.

R. Radium Altheae concissarum 5 uncias
 Macerentur per horam unam in aquae communis. 2,5 librae
 Deinde leviter ebulliant per horae quadrantem, coletur, colaturae
 addex
 Sacchari Albi. 1,5 librae.
 Clarifica cum ovi albuminae, post clarificationem ad consistentiam
 Syrup. inspisa, et usul serva.

A mitjans del segle XVIII al Monestir de S. Esteve de Ribas de Sil i al de S. Martí Pinari de Compostel·la es feien xarops, i d'altres medicaments, d'arrels d'altea; igualment consta la utilització de l'altea l'any 1785 al Col·legi de Montederramo (31).

A l'Hospital General de València és acreditada llur utilització, així com també la del xarop de l'Officina, al segle XVIII.

Els testimonis coetanis del nostre manuscrit, ens especifiquen la següent composició de l'arrel (32): goma, midó, una matèria colorant groga, albúmina, esparraguf i sucre. L'aplicació hi era com a emol·lient en les afeccions pectorals.

Del xarop d'altea hi ha formulacions contemporànies com aquesta (33):

Arrel d'altea capolada 4 unces
 Aigua dreda 1 litre
 Xarop simple 8 lliures

Aquest xarop es feia per maceració, però es recomanava substituir aquest mètode per la decocció, com proposava el Codex i es feia a l'Apotecaria de l'Hospital general de València en un testimoniatge d'actualització professional dels seus responsables.

NOTES

- (1). Com hem dit, aquest full manuscrit anònim hi és extraviat dins d'un llibre de l'Apotecaria de l'Hospital General de València, corresponent als anys 1856, 1857 i 1858 que es conserva a l'Arxiu de la Diputació de València, Secció VII. Apotecaria; Subsecció VII.1. Llibres d'Apotecaria; Signatura VII-1.
- (2). Aquest símbol apareix a l'original en unes condicions deficientes per a la seva interpretació, de totes maneres com que aquest és el que hem considerat més lògic, ho hem transcrit, així, és a dir "lib", símbol de la lliura.
- (3). FOLCH Y ANDREU, R. Elementos de Historia de la Farmacia. Madrid, 1927, p. 270.
- (4). PIQUER, Andrés. Tratado de las Calenturas. Madrid, 1760, p.92
- (5). SOUBEIRAN, E. Tratado de Farmacia Teórica y práctica. Barcelona, 1840, vol. I, p. 494.
- (6). BOUCHARDAT, A. Novísimo Formulario magistral. Madrid, 1886, p.237.
- (7). SOUBEIRAN, E. op. cit. en (5), ens diu que com el xarop obtés per decocció hi és tan viscos que no es pot filtrar, Robinet proposà afegir-li alcohol. Al vol. II, p.645 dona la fórmula a partir del extret alcohòlic, que recomana seguir per la seguretat d'haver-ne extret la totalitat dels principis actius.
- (8). BOUCHARDAT, A. op. cit. en (6), p. 237, diu que si bé el principi actiu és l'emetina, com que aleshores encara no s'obtenia pura s'emprava l'extret anomenat emetina parda.
- (9). SERVICIO DE FARMACIA DE LA CIUDAD SANITARIA DE LA S.S. "LA FE". Guia Terapéutica. València, 1976, pp. 143 i 27. M.I. COLEGIO OF. DE FARMACEUTICOS DE BARCELONA. Formulario para Uso Médico. Barcelona, 1971, pp. 182 i 207.
- (10). ACADEMIA DE CIENCIAS MEDICAS DE CATALUNYA I DE BALEARS. Index Farmacológico 1984. Barcelona, 1984, p. 78.
- (11). LE ROY SALERNI, O. Química de Fármacos naturales i sintéticos. Barcelona, 1982, pp. 248-249.
- (12). GRINÓ, David Remeis casolans. Barcelona, 1976, p. 60.
- (13). MASCARELL GOSP, Josep. Amics de Muntanya. Excursionisme i plantes medicinals. València, 1981, p. 170.
- (14). PALAU I FERRER, Pere O. Les plantes medicinals baleàriques. Palma de Mallorca, 1981, p.79.
- (15). Officina medicamentorum. Valentiae MDCI. (ed. Facsímil). Barcelona, 1973, p. 59.
- (16). PALACIOS, Félix. Palestra Farmacéutica. Chymico-Galenica. Madrid, 1792, p. 263.

- (17). PALACIOS, Félix. Op. cit. en (16), p. 277.
- (18). MASCARELL GOSP, J. Op. cit. en (13), p. 163.
- (19). PALAU I FERRER, P.C. op. cit. en (14), p.35 i GRINÓ, D. Op. cit. en (12), p. 64.
- (20). SOUBEIRAN, E. Op. cit. en (5), vol. I, p. 306. A la llista que hem traduït diu "Leñoso", sense cap altra informació, pel qual ho hem deixat tal qual hi és a l'original.
- (21). BOUCHARDAT, Op. cit. en (6), p.78.
- (22) Ibid., p. 80.
- (23) SOUBEIRAN, E. Op. cit. en (5), vol. I, p. 325.
- (24). BOUCHARDAT, A.Op. cit. en (6), p. 85.
- (25). Ibid., p. 85. Nota afegida pel traductor.
- (26). MASCARELL GOSP, J. Op. cit. en (13), p. 163.
- (27). GRINÓ, D. Op. cit. en (12), p. 171.
- (28). FONT I QUER, Pius. *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado.* 2ª ed., Barcelona, 1973, pp. 405 i seg.
- (29). *Officina medicamentorum.* Citada en (15), p. 86.
- (30). PALACIOS, F. Op. cit. en (16), p. 285.
- (31). SA BRAVO, Hipólito de *Boticas monacales y medicina naturista en Galicia.* Lleó, 1983, pp. 48 i 108.
- (32). SOUBEIRAN, E. Op. cit. en (5), vol. I. p. 355.
- (33). Ibid., p. 356.

BIBLIOGRAFIA

ACADEMIA DE CIÈNCIES MÈDIQUES DE CATALUNYA I DE BALEARIS. Index Farmacològic 1984. 2ª ed. Barcelona, 1984.

BOUCHARDAT, A. Novísimo Formulario Magistral. Traducido y aumentado por el Doctor D. Julián Casaña y Leonardo. 19ª ed. Madrid, 1886.

FOLCH Y ANDREU, R. Elementos de Historia de la farmacia. Madrid, 1927.

FONT Y QUER, Pius. Plantas medicinales. El Dioscórides renovado. 2ª ed. Editorial Labor, Barcelona, 1973.

GRINÓ, David. Remels casolans. Barcelona, 1976.

LE ROY SALERNI, P. Química de fàrmacs naturals i sintètics. Barcelona, 1982.

MASCARELL GOSP, Josep. Amics de Muntanya. Excursionisme i plantes medicinals. 2ª ed. València, 1981.

Officina Medicamentorum. Valentiae MDCI (ed. Facsímil). Introducció i Comentaris Prof. Dr. José M. Suñé. Càtedra d'Història de la Farmàcia i legislació Farmacèutica, Universitat de Barcelona, 1973.

PALACIOS, Félix. Palestra Pharmaceutica, Chymico-Galenica. Madrid, 1792.

PALAU I FERRER, Pere C. Les plantes medicinals baleàriques. 2ª ed. Palma de Mallorca, 1981.

PIQUER, Andrés. Tratado de las calenturas. Madrid, 1760.

SA BRAVO, Hipólito de. Boticas monacales y medicina naturista en Galicia. Editorial Everest. Lleó, 1983.

SERVICIO DE FARMACIA DE LA CIUDAD SANITARIA DE LA S.S. "LA FE". Guía Terapéutica. Aprobada por la Comisión de Farmacia. València, 1976.

SOUBEIRAN, E. tratado de Farmàcia Teórica y Práctica. Traducció de José Oriol Ronquillo, 2 vols., Barcelona, 1840.